

Abstrakt

Tento text hodnotí databázi, která obsahuje seznam usmrčených osob na československých hranicích v letech 1948 až 1989. K jednotlivým případům usmrčených osob probíhal sběr dat z archivních materiálů a sesbírané informace byly označeny přiřazenými kódy v prostředí relační databáze. Celý text pak popisuje jednotlivé proměnné databáze, upozorňuje a vysvětluje problematiku kategorie.

Hlavním cílem textu je umožnit badatelům, kteří nejsou obeznámeni s databází, její snadné pochopení a urychlit jeho orientaci v ní.

Seznam klíčových slov

- Přechod státní hranice
- Emigrace
- Usmrcení
- Pohraniční stráž

Pokryté časové období

Začátek:	Konec:
2/1948	12/1989

Datum sběru dat

Začátek:	Konec:
11/2011	12/2013

Země

Československá republika, Československá socialistická republika

Územní pokrytí

Data se vztahují k případům usmrcení na československých státních hranicích a v jejich bezprostředním okolí.

Územní jednotka

Česká republika, Slovenská republika

Základní populace

276

Sběr dat

ÚSTR

Způsob sběru dat

Archivní materiály (Archiv bezpečnostních složek, Národní archiv, Vojenský ústřední archiv, Archiv Ústavu paměti národa, oblastní archivy)

Expertní text hodnotící databázi „Hranice“

Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) vytváří databázi osob usmrčených na československých státních hranicích v letech 1948 až 1989. Tato databáze je jedním z výstupů projektu *Dokumentace usmrčených osob na československých státních hranicích v letech 1948 až 1989*, který chce umožnit laické i odborné veřejnosti seznámit se s konkrétními osudy lidí, kteří zahynuli při pokusu o překonání železné opony.¹ **Předložená sada dat je v následujícím textu detailně popsána, jsou zhodnoceny jednotlivé sledované proměnné, a to z hlediska validity a reliability.**

Základ pro sběr dat tvoří archiválie vzniklé z činnosti Pohraniční stráže (PS) a Státní bezpečnosti (StB) uložené především v Archivu bezpečnostních složek (ABS), ze slovenských archivů pak zejména v Archivu Ústavu paměti národa (A ÚPN). Nejčastěji se jde o tyto fondy (f.): Archivní fondy útvarů Pohraniční a Vnitřní stráže (např. f. Hlavní správa Pohraniční stráže a ochrany státních hranic, f. PS, Použití zbraně), fondy Studijního ústavu MV (např. f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, f. Různé bezpečnostní spisy po roce 1945, f. Ústředna státní bezpečnosti), Svazková agenda (f. Vyšetřovací spisy) aj., v případě A ÚPN byl využit především f. 11. brigády Pohraničnej stráže Bratislava a dále f. KS ZNB Bratislava aj.

Tyto archivní materiály se vztahují k osobám uvedeným v publikaci *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*², konkrétně jde o osoby, jež zemřely v souvislosti s přechody československých hranic s Rakouskem a Německem (SRN, NDR) v období mezi únorem 1948 a koncem roku 1989.³

Mezi další zdroje patří archiválie ze spisovny Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV) a minimálně v případě třetiny osob také materiály z oblastních archivů.⁴

Databázi tvoří datová sada sledovaných proměnných týkající se jednotlivých usmrčených osob (276⁵). Tato databáze obsahuje 40 proměnných různých typů a dále v poznámkové sekci 30 sloupců textových poznámek k jednotlivým proměnným (vyjma poznámek

¹ Tento dokumentační projekt je dostupný na webových stránkách Ústavu pro studium totalitních režimů. „*Dokumentace usmrčených osob na československých státních hranicích 1948–1989*“. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/dokumentace-usmrčených-statni-hranice>.

² PULEC, Martin. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek: Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*. 1. vyd. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006.

³ Databáze však neobsahuje informace o všech osobách uvedených v publikaci Martina Pulce, protože v několika případech se nepodařilo úmrtí z archivních materiálů prokázat či bylo přímo vyloučeno. Několik osob bylo naopak na základě studia archiválií do databáze zařazeno, ačkoli ve jmenované publikaci nejsou uvedeny.

⁴ Primárně jde o případy, které ÚSTR v minulosti zpracoval formou biogramů, viz <http://www.ustrcr.cz/cs/usmrceni-statni-hranice-portrety>.

⁵ Celkový počet usmrčených osob v dané oblasti a daném období je pravděpodobně vyšší, ale zkoumaná archivní základna přináší informace jen o 276 osobách. Resp. v případě osob č. 102 a č. 230 šlo o útěk pěti osob, z nichž jedna byla zadržena, dvě (č. 102 a 230) usmrčeny a úmrtí dalších dvou uvádí pouze výpověď přeživšího, ostatní archiválie je nepotvrzují, proto tyto osoby nebyly do sběru dat zahrnuty.

k proměnné „poznámka“).⁶ Cílem tohoto podprojektu je vytvoření komplexního, standardizovaného a kvalitně popsaného datového souboru. Zároveň se předpokládá ověření dat a stanovení jejich reliability.

Byla vytvořena kódovací kniha („Codebook“), která přesně definuje sledované proměnné (tzv. pole) a podle níž se zjištěné informace z dostupných archivních materiálů zapisují pod přiřazeným kódem do relačních tabulek. Tyto relační tabulky byly původně vytvořeny v kancelářské aplikaci Google Docs.

V průběhu práce s archiváliemi a zapisování dat do tabulek byla kódovací kniha rozšířena o další proměnné a v některých případech byl upřesněn a rozšířen kód proměnné. Tyto změny vyplynuly z nejednoznačnosti některých informací pocházejících z archivních materiálů pro zapsání daným kódem nebo byla opakovaně nalezena informace, která posloužila k lepší identifikaci usmrčené osoby a objasnění příčiny jejího pokusu o přechod státní hranice.

Přes veškerou snahu o přesné zapsání proměnných jsou některé kategorie značně problematické.⁷ U většiny osob totiž není možná kritika pramenů, nelze komparovat více zdrojů informací. Jak je uvedeno výše, databáze je sestavena na základě dostupných archivních materiálů primárně z ABS či A ÚPN.⁸ Veškeré informace jsou tedy založeny pouze na studiu těchto archivních materiálů, ve kterých se občas vyskytovaly nepřesné údaje, chyby v zápisu nebo informace o dané proměnné zcela chyběla. V takovém případě je neurčitelná proměnná označena jako „neurčeno“ a není doplněna domněnkami kodéra.

Speciální funkci mají tzv. harmonizované proměnné. Stanovují přibližné údaje u proměnných, které pracují s intervaly či jinak nekompletními časovými údaji. Jde o konstruované proměnné, které jsou vytvořeny s ohledem na rozšíření možných operací s daty.

V závislosti na těchto nejasnostech a pro další upřesnění sporných informací obsahuje relační databáze druhou, tzv. poznámkovou část, která slouží k zapisování poznámek ke každé proměnné. Strukturálně je téměř totožná s první (poznámka k harmonizovaným i neharmonizovaným proměnným je zapsána v jednom poli). K zápisu se však nepoužívají kódy, veškerý zápis poznámek je v textové podobě.

⁶ Anglická verze datové sady obsahuje pouze 39 proměnných (neobsahuje proměnnou „Povolání“). Součástí sady dat je také číslo osoby, nejde však o proměnnou, jedná se o číslo sloužící pouze k uspořádání databáze a nemá žádný věcný význam.

⁷ Nejproblematictější jsou patrně kategorie s hodnotami GPS, které jsou do databáze zařazeny kvůli schematickému zachycení dat na mapě. V řadě případů jde pouze o přibližné údaje, ačkoli hodnota GPS odkazuje přesně ke konkrétnímu bodu.

⁸ Výjimku tvoří cca jedna třetina osob, u nichž byly využity i archiválie uložené v oblastních archivech, Národním archivu či Vojenském ústředním archivu apod.

Názvy sledovaných kategorií proměnných jsou v databázi zapsány do jednotlivých polí v posloupnosti vyplývající z „Codebooku“. Název kategorie je napsán kapitálkami, bez mezer a bez diakritiky pro snadnější práci s databází a případný přenos dat do jiných aplikací.

V prostředí databáze označuje sloupec kategorii proměnných a řádek konkrétní případ – osobu, u které se proměnné sledují.

Pro potřeby zveřejnění databáze v Českém sociálněvědním datovém archivu a vzhledem k ochraně pozůstalých jsou některé citlivé údaje v první i druhé, poznámkové části sady dat anonymizovány. Sada dat tak neobsahuje plná jména osob, které byly zadrženy spolu s usmrčenými osobami, namísto nich jsou použity pouze iniciály spolu s určením pohlaví či vztahem k usmrčené osobě.⁹ Iniciály jsou použity i v ostatních případech neusmrčených osob. Kromě jmen se částečná anonymizace týká také adres, v jejich případě byla z databáze odstraněna čísla popisná a ponechány byly pouze názvy ulic a obcí.

⁹ Pojmenování žena je vždy použito pouze k identifikaci osoby ženského pohlaví, rodinný poměr označuje pojem manželka a stejně je tomu tak v případě pojmů muž vs. manžel.

Posouzení jednotlivých proměnných (rozvedení původní, stručné CODEBOOK)

1) Příjmení:

Valid= 265

Neurčeno= 11

Příjmení usmrčené osoby v době incidentu. Rodné příjmení u žen, výskyt více podob stejného příjmení nebo zcela jiné (falešné) příjmení agenta je uvedeno v poznámkách. V případě výskytu dvou a více podob jednoho příjmení je v 1. části databáze uvedena ta forma, která se v dokumentech vyskytovala nejčastěji. Více podob jednoho příjmení se často vyskytuje u cizinců, mnohdy jde o chybný či fonetický zápis příjmení. Pokud příjmení zcela chybí, je osoba pojmenována jako „neurčeno“.

Příklad:

Osoba č. 251: V archiváliích se vyskytovalo příjmení této osoby ve třech různých podobách. V 1. části databáze je uvedeno příjmení, které se vyskytovalo v archiváliích nejčastěji. V 2. části, tj. v poznámkách, jsou poté uvedeny další dvě varianty.

Pole bez kódu, text.

2) Vlastní jméno:

Valid = 262

Neurčeno= 14

Vlastní jméno v době incidentu. V případě výskytu dvou a více podob jednoho jména je v 1. části databáze uvedena ta forma, která se v dokumentech vyskytovala nejčastěji, a ostatní formy jsou v poznámce. V případě více vlastních jmen jsou jména uvedena v jednom poli bez interpunkce.

V případě absence této informace, zejména u osob označených namísto příjmení jako „Neznámý“ či „Neznámá osoba“, je pole označeno jako „neurčeno“.

Pole bez kódu, text.

3) Pohlaví:

Valid = 274

Neurčeno=2

Rozděleno na muž/žena. U některých usmrčených osob označených jako „Neznámá osoba“ nebylo z archivních materiálů zřejmé ani pohlaví, proto je u nich uvedeno „neurčeno“.

Pole s kódem:

0=M

1=Ž

2 =neurčeno

4) Věk:

Valid = 247

Neurčeno=29

Věk usmrčené osoby v den incidentu, tzn. informace je odvozena ode dne úmrtí a data narození. Pokud chybí přesná informace o věku, tedy není znám den narození osoby, označuje se jako „neurčeno“. Pokud byl v archivních materiálech uveden odhadovaný věk usmrčené osoby, je věk v 1. části databáze označen jako „neurčeno“ a odhadovaný věk je zapsán v harmonizované proměnné (Věk harmonizovaný), případné další informace se nacházejí v poznámce (společné pro tuto proměnnou a její harmonizovanou verzi).

Pole bez kódu, počet let.

5) Věk harmonizovaný:

Valid = 266

Neurčeno=10

Věk usmrčené osoby v den incidentu, tzn. informace je odvozena ode dne úmrtí a data narození. Proměnná zahrnuje i odhadované údaje. Pokud je k dispozici pouze interval odhadovaného věku, je použit střed intervalu odhadu, který je zaokrouhlen směrem nahoru na celé číslo. Případné další informace se nacházejí v poznámce (společné pro tuto proměnnou a její neharmonizovanou verzi).

Příklad:

Věk osoby č. 214 je znám pouze jako odhadovaný interval 30–45 let, v poli je použit střed intervalu odhadu, tj. 38.

Pole bez kódu, počet let.

6) Státní příslušnost:

Valid = 213

Neurčeno = 63

Státní příslušnost usmrčené osoby v době incidentu. U většiny usmrčených osob je tento údaj zaznamenán v archiváliích. Pokud chybí údaj o státní příslušnosti, je pole označeno jako „neurčeno“. V případě uvedení místa narození nebo trvalého bydliště nebyla státní příslušnost určována na základě vlastního úsudku zpracovatele.

Pro pole je vytvořeno celkem devět kódů, které určují státní příslušnost. Případy dalších státních příslušností, neoznačených samostatným kódem, jsou zapsány jako jiné a v poznámkách je uvedeno, o jakou státní příslušnost se jedná.

Poměrně často se objevují nejasnosti spjaté s německou státní příslušností po roce 1949.¹⁰ Pokud archiválie neobsahuje přesnou informaci o příslušnosti dané osoby do západního nebo východního Německa, je v tomto případě státní příslušnost osoby označena jako „neurčena“ a bližší informace je uvedena v poznámce.

Pole s kódem:

0= neurčeno

1=Československo (ČSR, ČSSR)

2=Polsko

3=Maďarsko

4=Rakousko

5=Německo (do r. 1949)

6=NDR

7=SRN

8=jiná

7) Národnost:

Valid = 196

Neurčeno=80

¹⁰Tj. po vzniku dvou německých států (NDR, SRN).

Národnost usmrčené osoby v době incidentu. U většiny usmrčených osob je tento údaj zaznamenán v archiváliích, jde však o nižší počet osob než v případě státní příslušnosti. Pokud chybí údaj o národnosti, je pole označeno jako „neurčeno“. Tímto kódem je označena také sporná národnost, přičemž další informace jsou uvedeny v poznámkách. I v případě uvedení místa narození, trvalého bydliště nebo státní příslušnosti nebyla národnost určována na základě vlastního úsudku zpracovatele.

Pro pole je vytvořeno osm kódů, které určují národnost. Pokud se vyskytuje národnost, která není označena samostatným kódem, je označena jako jiná národnost a v poznámce je uvedeno, o jakou národnost jde. Pod označení „jiná národnost“ patří národnosti, které se v archiváliích vyskytují ojediněle, a proto nejsou opatřeny samostatným kódem.

Pole s kódem:

0= neurčeno

1=česká

2=slovenská

3=polská

4=maďarská

5=rakouská

6=německá

7=jiná

8) Místo narození:

Valid = 218

Neurčeno=58

Název města nebo obce z archivních materiálů. Při vyhledávání místa v současné mapě¹¹ se v některých případech neztotožňoval název obce v archivních materiálech s názvem na současné mapě. Pokud bylo evidentní, že jde pouze o chybný zápis (překlep) v archivních materiálech, byl název opraven. Pokud se v názvu obce objevily již dvě písmenné odlišnosti, byl tento název zapsán do druhé, poznámkové části databáze.

¹¹ Používány jsou elektronické mapové podklady Google (<http://google.cz/maps>) a Seznam (<http://mapy.cz>).

V některých případech šlo o zaniklou obec. Tato skutečnost byla zjišťována pomocí dostupných webových stránek.¹² V tomto případě je její původní název uveden v 1. části databáze av poznámce je současný název obce či další upřesnění. Pokud chybí jakákoliv informace o místě narození, je v poli zapsáno „neurčeno“.

Příklad:

Osoba č. 125: Původní zápis obce Oravské Veselí byl po vyhledání v mapě změněn na Oravské Veselé.

Osoba č. 250: Název zaniklé obce Rebrín je uveden v první části databáze, zatímco její dnešní název Zemplínská Široká je uveden v poznámkách.

Pole bez kódu, text.

9) GPS místa narození:

Valid = 206

Neurčeno=70

Určeno za pomoci elektronické mapy¹³ jako střed dané obce. Pokud chybí jakákoliv informace o místě narození, je v poli uvedeno „neurčeno“, příp. komentáře jsou zapsány v poznámce.

Poloha je zadána v souřadnicích systému WGS 84 (WorldGeodeticSystem), zápis je ve stupních (ve většině případů) na šest platných desetinných míst.

10) Okres narození dobový:

Valid = 120

Neurčeno=156

Určeno podle souboru dat¹⁴ z Historických lexikonů obcí¹⁵ poskytnutých Českým statistickým úřadem (ČSÚ). Informace je vztažena k místu a datu narození, resp. k poslednímu údaji ze sčítání lidu, které proběhlo před narozením osoby. Informace o okresech, které pocházejí z archiválií, jsou zapsány v druhé, poznámkové části databáze.

¹² Především pomocí internetového projektu „Zaniklé obce a objekty po roce 1945“. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?>.

¹³ Mapy společnosti Google. Dostupné z: <https://www.google.cz/maps/>.

¹⁴ Soubor s daty z Historického lexikonu o územním uspořádání, která jsou zpracována do strukturované podoby. Údaje jsou tříděny dle dnešních částí obcí s vyznačením příslušnosti k okresu a obci v letech jednotlivých sčítání lidu.

¹⁵ Český statistický úřad, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, I., II. díl*. Dostupné z: [https://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/9200404384/\\$File/13n106cd1.pdf](https://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/9200404384/$File/13n106cd1.pdf).

Proměnná je v případě slovenských obcí určována podle zdrojů poskytnutých Slovenským statistickým úřadem. Tyto zdroje obsahují informace o příslušnosti jednotlivých slovenských obcí k okresům v letech 1960–1968, 1969–1996 a po roce 1996.¹⁶ Okresy z doby dřívější než z roku 1960 jsou označeny jako „neurčeny“, resp. jsou určeny pouze na základě informací uvedených v archiváliích, které jsou zapsány v poznámkách.

U ostatních států je pole označeno jako „neurčeno“ a okres, kraj či jiná územně-správní specifikace zapsány v archivních materiálech jsou uvedeny v poznámkách.

Příklad:

Osoba č. 32 se narodila v obci Trpnouze v roce 1951, dle dat z ČSÚ patřila tato obec při sčítání lidu v roce 1950 pod okres Trhové Sviny, v poli je tedy zapsán název tohoto okresního města.

Pole bez kódu, text.

11) Typ dobového okresu narození:

Valid = 119

Neurčeno=157

Určeno podle Map územního členění (okresů) České republiky poskytnutých ČSÚ.¹⁷ Příslušnost sousedních států a území k západnímu (Západ), resp. východnímu (Východ) bloku je určena podle pozdější identifikace těchto území během 2. poloviny 20. století.

Příklad:

Osoba č. 68 se narodila v roce 1929 v dobovém okrese Lučany nad Nisou, tento příhraniční okres později hraničil s Polskou lidovou republikou, proto je označen kódem 2, tzn. příhraniční okres s Východem.

Pole s kódem:

0=vnitrostátní

1=příhraniční se Západem

2=příhraniční s Východem

3=neurčeno

12) Okres narození dnešní:

¹⁶ Databáze územně-správního členění v letech 1960–1968 a po roce 1969, resp. po roce 1996.

¹⁷ Český statistický úřad, *Mapy územního členění (okresů) České republiky*. Dostupné z: http://www.czso.cz/xu/redakce.nsf/i/mapy_uzemniho_cleneni_ceske_republiky.

Valid = 156

Neurčeno=120

Určeno podle souboru dat z Historických lexikonů obcí¹⁸ poskytnutých ČSÚ.¹⁹ Vztaženo k místu narození a dnešnímu datu, resp. k datu posledního sčítání lidu, jehož výstupy jsou dostupné, tzn. k roku 2001.

Proměnná je v případě slovenských obcí určována dle zdrojů poskytnutých Slovenským statistickým úřadem,²⁰ informace jsou tak vztaženy k datu 1. 1. 1999.

U ostatních států je pole označeno jako „neurčeno“.

Pole bez kódu, text.

13) Bydliště:

Valid = 199

Neurčeno=57

Místo bydliště dle archivních materiálů. Jedná se vždy o město nebo obec, které byly v archivních materiálech uvedeny jako trvalé bydliště nebo poslední bydliště před incidentem. Pokud byla uvedena i ulice a číslo popisné, jsou zapsány v poli.

Při vyhledávání místa v současné mapě²¹ se v některých případech neztotožňoval název obce/města s názvem v archivních materiálech. Pokud bylo evidentní, že jde pouze o chybný zápis (překlep) v archivních materiálech, byl název automaticky opraven. Od výskytu dvou písmenných chodlišností a více byl tento název zapsán do poznámek.

Pokud chybí jakákoliv informace o místě bydliště, je v poli zapsáno „neurčeno“.

V některých případech šlo o již zaniklou obec. Tato skutečnost byla zjišťována pomocí dostupných webových stránek.²² V tomto případě je její původní název uveden v první části databáze av poznámce je současný název obce či další upřesnění. Pokud chybí jakákoliv informace o místě narození, je v poli zapsáno „neurčeno“.

Pole bez kódu, text.

¹⁸ Český statistický úřad, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*, I., II. díl. Dostupné z: [https://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/9200404384/\\$File/13n106cd1.pdf](https://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/9200404384/$File/13n106cd1.pdf).

¹⁹ Soubor s daty z *Historického lexikonu o územním uspořádání*, která jsou zpracována do strukturované podoby. Údaje jsou tříděny dle dnešních částí obcí s vyznačením příslušnosti k okresu a obci v letech jednotlivých sčítání lidu.

²⁰ Databáze územně-správního členění v letech 1960–1968 a po roce 1969, resp. po roce 1996.

²¹ Použity jsou elektronické mapové podklady Google (<http://google.cz/maps>) a Seznam (<http://mapy.cz>).

²² Především pomocí internetového projektu „*Zaniklé obce a objekty po roce 1945*“. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?>.

14) GPS bydliště:

Valid = 213

Neurčeno=63

Určeno za pomoci elektronické mapy²³ jako střed dané obce. Pokud chybí jakákoliv informace o místu narození, je v poli zapsáno „neurčeno“.

Poloha je zadána v souřadnicích systému WGS 84 (WorldGeodeticSystem), zápis je ve stupních (ve většině případů) na šest platných desetinných míst.

15) Stranická příslušnost před:

Valid = 109

Neurčeno=167

Uváděna je stranická příslušnost usmrčené osoby před 25. 2. 1948 (tj. do 24. 2. 1948 včetně). Pro pole je vytvořeno celkem devět kódů podle četnosti výskytu jednotlivých politických stran. Bližší údaje o stranické příslušnosti jsou zapsány v textové podobě do poznámek. Zde je také zaznamenáno uvedené členství v jiných organizacích, například v Československém svazu mládeže (ČSM).

Kód 7 (tj. žádná kvůli věku) je automaticky přiřazen osobám, které byly před 25.2.1948 mladší 15 let a nemohly být členy politické strany.

Tato informace u většiny osob chybí, pravděpodobně nebyla zjišťována. Nejčastěji se v archivních materiálech objevoval údaj o bezpartijnosti usmrčené osoby.

Pole s kódem:

0= neurčeno

1=nestráník, bezpartijní

2= Komunistická strana Československa (KSČ)

3=Československá strana národně socialistická

4=Československá strana lidová

5= Polská sjednocená dělnická strana

6= Komunistická strana Rakouska (KPÖ)

²³ Mapy společnosti Google. Dostupné z: <https://www.google.cz/maps/>.

7=žádná kvůli věku (v době úmrtí, před únorem 1948 byla osoba mladší 15 let, tj. nemohla být členem politické strany)

8= Československá sociální demokracie

9 =jiná strana

16) Stranická příslušnost po:

Valid = 48

Neurčeno=228

Uváděna je stranická příslušnost usmrcené osoby po 25. 2. 1948 včetně. Pro pole je vytvořeno osm kódů podle výskytu jednotlivých stran. Bližší údaje o stranické příslušnosti jsou zapsány v textové podobě do poznámek. Zde je také zaznamenáno členství v jiných organizacích, například ČSM.

Kód 7 je automaticky přiřazen osobám, které byly v době incidentu (tj. po 25. 2. 1948) mladší 15 let a nemohly být členy politické strany.

Pokud osoba byla členem politické strany před 25. 2. 1948, tak je tato stranická příslušnost uváděna právě i v kategorii „Stranická příslušnost po“, pokud osoba ze strany mezitím nevystoupila či strana nebyla zrušena apod. Nutně tedy nebylo toto pole kódováno jen na základě archiválií týkajících se samotného incidentu na hranicích.

Pole s kódem:

0= neurčeno

1=nestraník, bezpartijní

2=Komunistická strana Československa (KSČ)

3=Československá strana národně socialistická

4=Československá strana lidová

5=Polská sjednocená dělnická strana

6=Komunistická strana Rakouska (KPÖ)

7=žádná kvůli věku (v době úmrtí, tj. po únoru 1948, byla osoba mladší 15 let, tj. nemohla být členem politické strany)

8=jiná strana

17) Původ:

Valid = 54

Neurčeno =222

Původ usmrčené osoby zapsaný do pole podle dobové terminologie používané v archivních materiálech. Vyskytují se zejména tři kategorie: původ dělnický, rolnický a úřednický. Tato informace u většiny osob chybí, a zůstala proto bez kódu.

Pole bez kódu, text.

18) Místo incidentu:

Valid = 275

Neurčeno=1

Jedná se o co nejpřesněji stanovené místo incidentu na základě výpovědí, porovnání dobových a současných map atp. Většinou obsahuje kromě geografického názvu také název zasahujícího nižšího útvaru apod. V některých případech však jde pouze o orientační popis bez přesného určení místa, například usmrcení osoby v lese za určitou obcí.

Pole bez kódu, text.

19) Útvar incidentu:

Valid = 274

Neurčeno=2

Uveden příslušný útvar Pohraniční stráže, který se na incidentu podílel. Pro pole bylo vytvořeno celkem 12 kódů, určených podle brigád Pohraniční stráže (bps), které při daných incidentech zasahovaly.

Toto rozdělení platí ovšem až od roku 1951, kdy vznikla Pohraniční stráž. Útvary či orgány, které střežily státní hranice v letech 1948 až 1951, jsou uváděny textovou formou.

Pole jako text (pro období 1948–1950),

Pole s kódem (pro období 1951–1989):

0= neurčeno

1=10.volarská bps

2=11.bratislavská bps

3=12. plánská bps

4=15. českobudějovická bps

5=19.děčínská bps

6=3.karlovarská bps

7=4.znojemská bps

8=5.chebská bps

9=7.sušická bps

10=9.domažlická bps

11=9.poběžovická bps

20) Útvar incidentu harmonizovaný:

Valid = 274

Neurčeno=2

Uvedenaje příslušnábrigáda Pohraniční stráže, která se na incidentu podílela. Pro pole bylo vytvořeno celkem 12 kódů, určených podle složek Pohraniční stráže.

Pro léta 1951 až 1989 je pole stejné jako v případě kategorie Útvar incidentu. Útvary z let 1948–1951, tj. před vznikem Pohraniční stráže, jsou zapsány jako kód brigády, pod kterou tyto útvary později pravděpodobně přešly.²⁴

Kategorie je do databáze zařazena i pro svou problematickou validitu a reliabilitu týkající se zvláště útvarů umístěných na hranici pozdějších útvarů (v průběhu let docházelo k územním změnám v rámci brigád, přesunům jednotlivých úseků atp.) a je určena výhradně pro přibližnougeografickou orientaci.

Pole s kódem:

0= neurčeno

1=10. volarská bps

2=11. bratislavská bps

3=12. plánská bps

4=15. českobudějovická bps

²⁴ Zejména na základě PULEC. Martin: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek 1948–1989. In *Securitasimperii VII*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha 2001.

5=19. děčínská bps

6=3. karlovarská bps

7=4. znojemská bps

8=5. chebská bps

9=7. sušická bps

10=9. domažlická bps

11=9. poběžovická bps

21) GPS incidentu:

Valid = 264

Neurčeno =12

Určeno za pomoci elektronické mapy²⁵ jako nejpřesněji zjištěné místo, případně střed dané obce. Místo incidentu je v mapě jako střed obce zaneseno pouze v minimálním počtu případů, přibližně v řádu jednotek. V případě přesného popisu, jako je například rozcestí dvou silnic, v blízkosti stále existující chatové oblasti, nádraží apod., je určení souřadnic poměrně přesné. V některých případech existuje v archivních materiálech nákres místa incidentu z pera Pohraniční stráže, který je možné porovnat s dnešními mapami. V ostatních případech je ale určení souřadnic místa incidentu pouze orientační, na mapě je zachyceno jen schematicky.

Poloha je zadána v souřadnicích systému WGS 84 (WorldGeodeticSystem), zápis je ve stupních (ve většině případů) na šest platných desetinných míst.

Pole bez kódu, souřadnice WGS 84.

22) Vzdálenost incidentu:

Valid = 204

Neurčeno = 72

Vzdálenost místa bydliště od místa incidentu je vypočtena podle Haversinova vzorce a zaokrouhlena na jedno desetinné místo.

Pole bez kódu, počet kilometrů.

²⁵ Mapy společnosti Google. Dostupné z: <https://www.google.cz/maps/>.

23) Úmysl přechodu:

Valid = 259

Neurčeno=17

Úmysl přechodu označuje, zda chtěla usmrcená osoba z vlastní vůle a vědomě překročit státní hranici. Jeto značně problematická kategorie, protože se jedná o domněnku příslušníků Pohraniční stráže a ve většině případů nejsou ani nebyli k dispozici svědci (spoluutečenci), kteří by dosvědčili úmysl přechodu.

Pokud archivní materiály obsahují informaci, že daná osoba chtěla emigrovat či přejít hranici, je tato osoba označena jako „osoba s úmyslem“. Pokud jde o osobu, u které není jasné, zda chtěla či vůbec věděla, že překročila státní hranici, je pole označeno jako „neurčeno“. V případě evidentního nezájmu o překročení státní hranice je osoba označena „bez úmyslu“. Bližší informace k pozadí dané osoby, které mohou mít souvislost s úmyslem přechodu hranice, jsou zapsány v poznámkách.

Příklad:

Osoba č. 132: Tělo této osoby našla Pohraniční stráž v řece Dyji. V archiváliích je tedy vedena jako osoba, která měla v úmyslu překonat hranici do Rakouska. Tato osoba ale byla léčena v ústavu pro duševně choré v Kroměříži, je tedy možné, že se utopila nebo spáchala sebevraždu. Tuto domněnku můžeme vyčíst i v archiváliích. Byla označena kódem 2.

Osoba č. 215: Tato osoba byla zadržena hlídkou při sběru dřeva na německém území a předvedena do ČSR. Při pokusu o útěk byla zastřelena. Byla označena kódem 0.

Pole s kódem:

0=bez úmyslu

1=s úmyslem

2=neurčeno

24) Směr přechodu:

Valid = 247

Neurčeno=29

Označuje, v jakém směru při přechodu či úmyslu přechodu došlo k incidentu. Pro tuto kategorii bylo vytvořeno celkem osm kódů. Rozhodující pro přidělení kódu není samotné překročení hranice, ale pouze zjevný úmysl, respektive naznačený směr. V případě, že se

uprchlík chtěl například pokusit o útěk z ČSR (ČSSR) do Rakouska, ale byl zastřelen při útěku před pohraničníky v rámci československého hraničního pásma směrem do vnitrozemí, jedná se stáleo útěk z ČSR (ČSSR) do Rakouska.

V případe, že usmrčená osoba při přechodu překonala více státních hranic v různých směrech, jde vždy o směr přechodu, během něhož došlo k incidentu. Předchozí přechody státní hranice jsou uvedeny v poznámkách.

Pole s kódem:

0= neurčeno

1=do západních zón Německa; do SRN

2=do východních zón Německa; do NDR

3=do Rakouska

4=ze západních zón Německa; ze SRN

5=z východních zón Německa; z NDR

6=z Rakouska

7=žádný směr

25) Před/za:

Valid = 204

Neurčeno=72

Označuje místo incidentu ve vztahu k hranicím Československa a území cizího státu. Proměnná je problematická z hlediska určování hraničního pásma pouze na základě záznamů v archivních materiálech, Pohraniční stráž se snažila své zásahy na cizím území tajit. Dále například při utonutí osoby v hraniční řece nelze určit, na které straně řeky osoba utonula.

Jasně specifikovaná pohraniční pásma byla navíc ustavena až v roce 1951 tajným rozkazem ministra vnitra, kterým se vydávaly prováděcí předpisy k zákonu o ochraně státních hranic (69/1951 Sb.). Z těchto důvodů byl zaveden kód 3, tj. rozhraní dvou států (nelze určit přesněji) a v případě incidentů před rokem 1951 byla k tomuto poli automaticky přiřazena právě hodnota 3.

Pole s kódem:

0=mimo hraniční pásmo

1=v hraničním pásmu ČSR

2=za hranicí (na území cizího státu)

3=rozhraní dvou států (nelze určit přesněji)

26) Povolání:

Valid = 186

Neurčeno =90

Označuje povolání v době incidentu. Pojmenování povolání podle dobových archiválií. V některých případech se tedy nejedná o povolání, kterým se usmrčená osoba vyučila, ale o to, které vykonávala těsně před svou smrtí. Zejména v případě dělníků je tato možnost velmi pravděpodobná. Pakliže je známo povolání z dřívější doby, je uvedeno v poznámkách.

V poznámkách je také zapsáno, je-li osoba v archiváliích označena za pašeráka nebo agenturního spolupracovníka.

Pole bez kódu, text.

27) Povolání ČSÚ:

Valid = 186

Neurčeno = 90

Zařazení povolání podle kategorizace Českého statistického úřadu.²⁶ Pro tuto kategorii bylo vytvořeno celkem 13 kódů, podle počtu kategorií Českého statistického úřadu, s přihlédnutím k tomu, že povolání není vždy v archiváliích uvedeno.

Pole s kódem:

0= neurčeno

1=zaměstnanci v ozbrojených silách

2=zákonodárci a řídicí pracovníci

3=specialisté

4=techničtí a odborní pracovníci

5=úředníci

²⁶Český statistický úřad, Klasifikace zaměstnání (CZ-ISCO). Dostupné z: <http://apl.czso.cz/iSMS/klasstru.jsp?kodcis=80040>.

6=pracovníci ve službách a prodeji

7=kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybářství

8=řemeslníci a opraváři

9=obsluha strojů a zařízení, montéři

10=pomocní a nekvalifikovaní pracovníci

11=žáci, studenti, učni

12=ostatní

28) Agent:

Valid = 33

Neurčeno=243

Tato proměnná zachycuje případy, kdybyla usmrcená osoba v archivních materiálech označena za agenta nebo agenturního spolupracovníka. Je třeba zdůraznit, že jde pouze o domněnku příslušného původce archiválie, zejména Pohraniční stráže či StB, která může odpovídat skutečné spolupráci usmrcených osob se zahraničními zpravodajskými službami jen zčásti.

Jako „neurčeno“ je pole označeno u těch případů, kdy není spolupráce s agenturní sítí potvrzena, zároveň však není ani vyvrácena.

Pole s kódem:

0=neurčeno

1=ano

29) Přejížděné bydliště:

Valid = 20

Neurčeno=256

Informace o dalším bydlišti je uvedena pod tímto názvem. U většiny osob chybí.

V případě osob, které byly usmrceny na útěku z výkonu trestu, je tato informace uvedena v poznámkách.

Pole bez kódu, text.

30) Úmrtí:

Valid = 276

Neurčeno=0

Jedná se o druh usmrcení, který je zaznamenán v archivních materiálech. V některých ojedinělých případech je v archiváliích uvedeno více možností druhu usmrcení, a proto případná jiná možnost usmrcení je uvedena v druhé, poznámkové části databáze. Pro první část databáze je vybrán ten druh usmrcení, který se v archiváliích vyskytoval nejčastěji. Taktéž je v poznámkách uvedeno, pokud byla smrt způsobena sebevraždou, avšak v jiné podobě než zastřelením.

Příklad:

Osoba č. 192: Ve všech archivních materiálech je uvedeno, že osoba byla usmrcena elektrickým proudem. Byl jí tedy přiřazen kód 0. Vhledacím listu usmrcené osoby však bylo uvedeno, že příčinou úmrtí bylo střelné zranění mozku. Tato informace je uvedena v poznámkách.

Pole s kódem:

0=zasažení el. proudem (v hraničním zátarasu)

1=střelba pohraničnicků, příp. příslušníků armády či SNB

2=zranění způsobené pádem (střeleného) letadla

3=střelba usmrcené osoby (příp. jejího společníka) – tj. sebevražda

4=zranění způsobené autohavárií

5=utnutí

6=utnutí po střelném zranění

7=zranění výbuchem protipěchotní miny

8=zranění způsobené psy Pohraniční stráže

31) S kým:

Valid = 276

Neurčeno=0

Zde je zaznamenáno, zda se v tomto případě pokusil i někdo další o přechod státní hranice společně s usmrčenou osobou. Případné konkrétní jméno spoléčníka při přechodu hranic či jeho příbuzenský vztah s usmrčenou osobou jsou uvedeny v poznámkách.

Pokud chybí informace, zda osobu někdo doprovázel, je pole nakódováno jako „sám, sama“. Stejně je pole nakódováno i v případě, že je tato informace uvedena v archivních materiálech jako výsledek šetření pohraničních orgánů.

Pole s kódem:

0=sám, sama

1=s 1 osobou

2= se 2 lidmi

3=se 3 lidmi

4=se 4 a více lidmi

32) Datum narození:

Valid = 250

Neurčeno=26

Datum narození usmrčené osoby. U osob označených jako „neznámé osoby“ či „neznámí“ nebylo možné datum narození zjistit. Případná doplňující informace je uvedena ve druhé, poznámkové části databáze, která je společná i pro harmonizovanou proměnnou.

Pole bez kódu, číselný záznam ve formátu „DD.MM.RRRR“.

33) Datum narození harmonizované:

Valid = 265

Neurčeno=11

Datum narození usmrčené osoby. U osob označených jako „neznámé osoby“ či „neznámí“ nebylo možné datum narození zjistit. Proměnná zahrnuje i odhadované údaje.

Pokud je k dispozici jen měsíc a rok narození, je datum určeno jako první den v daném měsíci a roce. V případě, že je k dispozici pouze rok narození, je datum určeno jako 1. 1. daného roku. Pokud je možné vycházet pouze z odhadovaného intervalu věku, je datum vypočteno odečtením středu intervalu odhadu věku od data úmrtí, čímž je odhadnut rok narození.

Dále jsou v harmonizované proměnné použita data z publikace Martina Pulce²⁷ pro případy osob, k nimž neexistují data archivního původu. Bližší či doplňující informace k proměnné jsou uvedeny v poznámkách, které jsou společné i pro neharmonizovanou proměnnou.

Příklad:

U osoby č. 214 je znám věk pouze jako odhadovaný interval 30–45 let (tzn. střed intervalu odhadu je 37,5, tj. zaokrouhlo na 38) a datum úmrtí (22. 10. 1949), takže jako rok narození je vypočten rok 1911. Následně je postupováno jako v případě, kdy je znám pouze rok narození, tudíž jako datum narození je určen 1. 1. 1911.

U osoby č. 188 je datum narození známo jen jako květen 1936, harmonizované datum narození je 1. 5. 1936.

Pole bez kódu, číselný záznam ve formátu „DD.MM.RRRR“.

34) Datum incidentu:

Valid = 272

Neurčeno=4

Datum incidentu nemusí být totožné s datem úmrtí. Osoba mohla být při přechodu státní hranice například postřelena a zemřít později (v nemocnici).

Pole bez kódu, číselný záznam ve formátu „DD.MM.RRRR“. Případné doplňující informace jsou uvedeny v poznámkách, které jsou společné i pro harmonizovanou proměnnou.

35) Datum incidentu harmonizované:

Valid = 276

Neurčeno=0

Datum incidentu nemusí být totožné s datem úmrtí. Osoba mohla být při přechodu státní hranice například postřelena a zemřela později (v nemocnici). Proměnná obsahuje i odhadované údaje. Pokud je znám interval několika dní, je použit první den intervalu. Pokud je k dispozici měsíc a rok incidentu, je jako datum označen první den daného měsíce a roku. Dále jsou v harmonizované proměnné použita data z publikace Martina Pulce²⁸ pro případy osob, k nimž neexistují data archivního původu.

²⁷ PULEC, Martin. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek: Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*. 1. vyd. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006.

²⁸ Tamtéž.

Případné doplňující informace jsou uvedeny v poznámkách, které jsou společné i pro neharmonizovanou proměnnou.

Příklad:

U osoby č. 54 je datum incidentu označeno jako „neurčeno“, incident se stal z 25. na 26. 10. 1978, jako harmonizované datum incidentu je použit první den intervalu, tj. 25. 10. 1978.

Pole bez kódu, číselný záznam ve formátu „DD.MM.RRRR“.

36) Období

Valid = 276

Neurčeno = 0

Etapa let 1948 až 1989 je rozdělena do čtyř období dle vývoje technických opatření na hranici a dle organizačních změn ve vývoji Pohraniční stráže.

Pole s kódem:

0 = 1948–1950

1 = 1951–1965

2 = 1966–1971

3 = 1972–1989

37) Datum úmrtí:

Valid = 272

Neurčeno=4

Datum usmrcení osoby, jež v některých případech následuje až s odstupem od data incidentu, např. smrt nastala v nemocnici druhý den ráno. Někdy je datum pouze přibližné, např. pokud tělo usmrcené osoby bylo nalezeno později (většinou v případě utonutí).

Přibližné datum je označeno jako „neurčeno“ a v poznámkách, které jsou společné i pro harmonizovanou proměnnou, je zapsáno jako časové rozmezí či spojení jako výrazu cca a číselného údaje.

Pole bez kódu, číslo ve formátu „DD.MM.RRRR“.

38) Datum úmrtí harmonizované:

Valid = 276

Neurčeno=0

Datum usmrcení osoby, jež v některých případech následuje až s odstupem od data incidentu, např. smrt nastala v nemocnici druhý den ráno. Proměnná obsahuje i odhadované a přibližné údaje (většinou v případě utonutí).

Pokud je znám interval několika dní, je použit první den intervalu. Pokud je k dispozici měsíc a rok úmrtí, je jako datum označen první den daného měsíce a roku. Dále jsou v harmonizované proměnné použity data z publikace Martina Pulce²⁹ pro případy osob, k nimž neexistují data archivního původu.

Doplňující informace obsahuje druhá, poznámková část databáze, které je společná i pro neharmonizovanou proměnnou.

Pole bez kódu, číslo ve formátu „DD.MM.RRRR“.

39) Vyšetřování po roce 1989:

Valid = 276

Neurčeno= 0

Informace, zda se případem zabýval Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Poskytl je samotný ÚDV.

Pole s kódem:

0=ne

1=ano

40) Pozn.:

Poznámkou je jakákoliv významná informace k případu nad rámec jednotlivých proměnných a jejich kategorií.

Příklad:

²⁹ Tamtéž.

Vojenská hodnost, spolupráce s tajnou policií, informace o dřívějším pokusu o přechodu státních hranic, výkonu trestu apod.

Pole bez kódu, text.

Shrnutí

Databáze sleduje proměnné u 276 osob, z nichž byla výrazná většina osobami mužského pohlaví. Věnuje se období v časovém rozsahu let 1948 až 1989. Během této doby se měnil charakter archivních materiálův závislosti na vývoji systému ostrahy státní hranice a příslušné dokumentace. Na rozdíl od konce 40. let jsou záznamy z poloviny 50. leta pozdějšího období, vedené při vyšetřování usmrcení na státní hranici, více strukturovány a jsou vytvořeny pod jednotným systémem.

Systém zápisu událostí na státních hranicích v pozdějších letech je daleko přehlednější a jednodušší. Méně často se zde však nachází plánek se zakreslením místa incidentu.

K některým případům existuje také fotografická dokumentace incidentu. Za pozornost stojí fakt, že tato fotografická dokumentace byla vedena zejména u osob usmrčených elektrickým proudem. V případech zastřelení není fotodokumentace tak častá.

Nejčastějším způsobem usmrcení osob na státní hranici byl právě zásah elektrickým proudem. Druhým nejčastějším způsobem bylo zastřelení. Další způsoby jsou ojedinělé.

Některé informace vedoucí k určení hodnoty určitých proměnných byly snadno zjistitelné, některé naopak často chyběly. Tyto skutečnosti jsou uvedeny u popisu jednotlivých proměnných.

Databáze zahrnuje velké množství dat, přesto by práce s ní neměla být pro badatele problematická. Každé pole s kódem je v excelovské databázi opatřeno vysvětlující poznámkou (tzv. ověření dat), která se automaticky zobrazí při označení pole.³⁰ Všechny informace k jedné osobě jsou uvedeny v jednom řádku, který má své číslo. Textový záznam v poli je uváděn v co nejuvěstičnější podobě. Ke všem polím dále existuje jejich doplňující podoba – viz druhá, poznámková část sady dat.

³⁰ Tato podoba se tedy netýká dat ve formátu SPSS.

Seznam použitých zkratk³¹

ABS	Archiv bezpečnostních složek, http://www.abscr.cz/
bps	brigáda Pohraniční stráže
CIC	CounterIntelligenceCorps, tj. zpravodajská služba americké armády
č. p.	číslo popisné
ČSA	Československá armáda
ČSD	Československé dráhy
čsl.	československý
ČSLA	Československá lidová armáda (od r. 1954)
ČSM	Československý svaz mládeže
ČSÚ	Český statistický úřad
DZ	drátěný zátaras
EZOH	elektrické zařízení ochrany státních hranic
HK	hraniční kámen
HM	hraniční mezník
J	jih, jižní
JZ	jihozápadní
JV	jihovýchodní
JZD	jednotné zemědělské družstvo
n. p.	národní podnik
okr.	okres
ONV	okresní národní výbor
OPK	oddělení pasové kontroly
prPS	prapor Pohraniční stráže
PS	Pohraniční stráž

³¹Více viz <http://www.ustrcr.cz/cs/usmrceni-statni-hranice-glosar>.

r.	rok
rps	rota Pohraniční stráže
S	sever
SNB	Sbornárodní bezpečnosti
SSM	Socialistický svaz mládeže
SZ	severozápadně
SV	severovýchodně
StB	Státní bezpečnost
ÚDV	Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu
VÚ	vojenský útvar
v. v.	ve výslužbě
zákl.	základní
ZDŠ	základní devítiletá škola